

Karolina Cynk
Uniwersytet Rzeszowski
al. Rejtana 16c, Rzeszów
rss@ur.edu.pl

Kształt świadomości ekologicznej u studentów z Europy Środkowo-Wschodniej

Uwagi wstępne

Rozwój cywilizacyjny z jednej strony może budzić podziw i satysfakcję, gdyż nieustannie przyczynia się do poprawy jakości ludzkiego życia. Z drugiej jednak powoduje nowe problemy społeczne, z którymi człowiek nie zawsze wie jak sobie poradzić. W konsekwencji oznacza to, że postęp cywilizacyjny w obszarze kultury niematerialnej nie tylko nie dotrzymuje kroku rozwojowi dokonującemu się w sferze dorobku materialnego ludzkości, ale co więcej często w jego wyniku doznaje uszczerbku. Zjawisko to dostrzegalne jest zwłaszcza w takich obszarach jak ekologia czy ochrona środowiska przyrodniczego; przejawia się ono chociażby w braku poczucia więzi człowieka z przyrodą czy w trudnościach w zakresie walki z zagrożeniami ekologicznymi.

Pojęcie świadomości ekologicznej

Świadomość ekologiczna jako fakt życia społecznego i kulturowego pojawiła się w XX wieku; wiązała się z doświadczaniem uciążliwości wynikających z zaistnienia zanieczyszczonego środowiska przyrodniczego. Samo pojęcie świadomości ekologicznej jest trudne do zdefiniowania. Wynika to z faktu, że świadomość jest integralną całością i zasadniczy problem w ta-

kim przypadku stanowi wyodrębnienie z ludzkich działań oraz sposobów myślenia – sfer ekologicznych¹.

Właściwa świadomość ekologiczna służy kształtowaniu prawidłowego podejścia do świata przyrody w wymiarze indywidualnym i społecznym. Składa się ona z czterech zasadniczych elementów: poznawczego, aksjologicznego, normatywnego i behawioralnego. W pierwszym wymiarze, wyodrębnia się wiedzę i wyobraźnię ekologiczną. Wiedza ekologiczna obejmuje: znajomość procesów zachodzących w biosferze oraz ekosystemach i ich wzajemnych powiązaniach wpływających na stan równowagi, wiedzę o związkach zachodzących między różnymi sferami działalności człowieka a środowiskiem, o istniejących tam zagrożeniach i negatywnych skutkach. Natomiast wyobraźnia ekologiczna oznacza umiejętność przewidywania ekologicznych następstw podejmowanej aktywności, zdolność spostrzegania powiązań między działalnością człowieka a procesami zachodzącymi w przyrodzie, umiejętność planowania działań zgodnych z wymaganiami wiedzy ekologicznej². Drugi aksjologiczny element, obejmuje katalog wartości, w skład których wchodzi: życie, zdrowie, odpowiedzialność, powściągliwość, solidarność, praca, piękno, harmonia, kontemplacja, współczucie. Realne wymiary mogą one przybrać jednak dopiero w wielorakich kontaktach człowieka z przyrodą³. Pomost między wiedzą a wartościami stanowi natomiast myślenie ekologiczne. Podporządkowuje ono określone fragmenty wiedzy ekologicznej odpowiednim wartościom. Z kolei w wymiarze normatywnym, zespoły reguł i norm działania stanowią imperatywne odpowiedniki wartości. Tworzą katalog zasad i powinności, jakimi człowiek ma obowiązek kierować się w swych kontaktach z naturą. Ostatnim z wymienionych elementów jest komponent behawioralny⁴. Pełna świadomość ekologiczna wymaga tego, aby ludzie zajmowali praktyczne i odpowiedzialne stanowiska oraz podejmowali odpowiednie działania wobec pojawiających się zagrożeń środowiskowych. Na przeszkodzie temu staje niekiedy świadomość tego, że realizowany czyn wymaga zwielokrotnionych wysiłków, zaangażowania dodatkowych środków, być może narażenia się na konflikty i wiele innych nieprzyjemnych⁵. Istotne jest zatem nie tylko nastawienie deklaratywne danej jednostki czy zbiorowości, ale także zajęcie konkretnej

¹ B. Dobrzańska, G. Dobrzański, D. Kielczewski, *Ochrona środowiska przyrodniczego*, Warszawa 2008, s. 358.

² *Gospodarka a środowisko i ekologia*, red. K. Małachowski, Warszawa 2007, s. 36-37.

³ C. Viorica Torii, *Aspects of Environmental awareness training in the elementary teaching system*, "Procedia: Social and Behavioral Sciences" 2013, No 93, p. 1625.

⁴ B. Dobrzańska, G. Dobrzański, D. Kielczewski, *Ochrona...*, s. 359-360.

⁵ A. Uitto, J. Boeve-de Pauw, S. Sabranta, *Participatory school experiences as facilitators for adolescents' ecological behavior*, „Journal of Environmental Psychology” 2015, No 43, p. 55.

postawy, którą stanowi struktura psychiczna złożona z elementów, będących rezultatem poznania pewnej sfery zjawisk, z określonego stosunku do nich oraz z motywacji do określonego zachowania wobec nich. Skrótowo rzecz ujmując, postawa wyrasta z wiedzy, wartości oraz uczuć i woli. Podstawową cechą postawy ekologicznej jest zatem rozwinięte poczucie więzi z przyrodą i jej elementami składowymi, gotowość do ich ochrony i obrony⁶.

Na kategorię świadomości ekologicznej można spojrzeć z jeszcze innej perspektywy i wyróżnić w niej trzy następujące aspekty. Pierwszy stanowi ludzki światopogląd, którego pewna część dotyczy relacji człowieka do przyrody, stosunku wychowania do uwarunkowań genetycznych oraz szerzej – problemu kultury i natury. Aspekt drugi odnosi się do rozpoznania stanu środowiska oraz jego wpływu na człowieka i przyszłość Ziemi. Trzeci wymiar ma znaczenie i zastosowanie praktyczne, wynika on z dwóch poprzednich; stanowi stosunek do ochrony środowiska, który na ogół cechuje emocjonalne podejście do zagadnień przyrodniczych⁷. Wymiar emocjonalno-wolitywny jest czynnikiem, który może wzmacniać u człowieka pragnienie urzeczywistnienia ekologicznie zorientowanej hierarchii wartości.

Naukową dyskusję toczącą się wokół świadomości ekologicznej porządkują trzy modele. Zgodnie z pierwszym, socjologiczno-empirycznym, „świadomość ekologiczna to część świadomości zbiorowej społeczeństwa, odnosząca się do informacji i przekonań dotyczących środowiska oraz do postrzegania relacji między stanem i charakterem środowiska przyrodniczego a warunkami i jakością życia ludzi, zwłaszcza w dziedzinie zagrożeń ekologicznych⁸. Drugi – perswazyjno-aksjologiczny model – zakłada, że „świadomość ekologiczna to pożądaný stan rozwoju świadomości społecznej, w której wysokiemu poziomowi wiedzy opisowo wyjaśniającej na temat procesów zachodzących w [...] ekosystemach, związków między działalnością człowieka a środowiskiem, zagrożeń, [...], możliwości przeciwdziałania im itd., towarzyszy intelektualna zdolność dostrzegania i przewidywania ekologicznych następstw własnego działania oraz moralna wrażliwość na reakcje zachodzące pomiędzy człowiekiem a przyrodą w wymiarze jednostkowym i społecznym⁹. Trzeci model, transcendentalno-krytyczny, uznaje że „świadomość ekologiczna jest całością przekonań dotyczących rzeczywistości pojawiającej się w polu mentalności zbiorowej

⁶ W. Tyburski, *Dyscypliny humanistyczne i ekologia*, Toruń 2013, s. 337, 360.

⁷ N. Wolański, *Ekologia człowieka. Podstawy ochrony środowiska i zdrowia człowieka. Ewolucja i dostosowanie biokulturowe*, t. 2, Warszawa 2006, s. 471–472.

⁸ Z. Hull, *Kształtowanie sumienia ekologicznego*, [w:] *Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki*, red. Kaszyńska K., Żuk-Łapińska L., Zielona Góra 1995, s. 187, cyt. za: W. Tyburski, *Dyscypliny humanistyczne...*, s. 325.

⁹ Tamże, s. 193, cyt. za: W. Tyburski, *Dyscypliny...*, s. 325.

danej społeczności jako zbiór przedmiotów ukonstytuowanych [...] przez fundamentalne poczucie sprzężenia zwrotnego pomiędzy pomyślnym rozwojem danej społeczności a nienaruszoną równowagą procesów naturalnych, zachowaniem genetycznego potencjału życia na naszej planecie o liczebności populacji wszystkich form życia zapewniających przynajmniej ich przetrwanie w naturalnych warunkach [...]”¹⁰.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się ponadto następujące typy świadomości ekologicznej: świadomość potoczną opierającą się na wiedzy, jaką człowiek przyswaja kierując się zdrowym rozsądkiem oraz w wyniku codziennych kontaktów z przyrodą – obserwacji lub opinii najbliższego otoczenia na ten temat. W jej obrębie wyróżnić można trzy modele. Pierwszy to świadomość ekologiczna rozproszona, która zawiera wiele cząstkowych i nietworzących pełnej całości opinii, postaw czy uprzedzeń. Zazwyczaj jest to świadomość przejawiana przez jednostki. Świadomość ekologiczna zintegrowana wyraża się poprzez opinie, postawy i poglądy na temat ochrony środowiska tworzące w miarę zwartą całość. Świadomość ta w większym stopniu charakteryzuje grupy społeczne. Drugim typem świadomości ekologicznej jest świadomość o charakterze ideologicznym, która dzieli się na świadomość ideową, skupiającą w sobie zespół przekonań poglądów i działań zorientowanych na realizację celów i wartości ekologicznych oraz świadomość religijną, na którą składają się wiara oraz doktryny religijne zawierające treści dotyczące relacji między człowiekiem a przyrodą. Trzecim typem świadomości ekologicznej jest świadomość naukowa, którą tworzy wiedza ekologiczna, typu naukowego; jej źródła tkwią w naukach przyrodniczych, medycznych, technicznych, ekonomicznych i społecznych. Oparta jest ona na wynikach badań, a także na wiedzy pochodzącej z innych źródeł nieustannie poddawanych weryfikacji; co istotne jest ona udziałem wąskiej kategorii osób¹¹.

Kończąc tę teoretyczną część rozważań na temat świadomości ekologicznej warto przytoczyć wybraną definicję tego terminu. Według Z. Hulla, który jako pierwszy wprowadził do polskiej literatury to pojęcie: „świadomość ekologiczna jest swoistą kształtującą się formą świadomości społecznej, manifestującą się zarówno w myśleniu i przeżyciach poszczególnych ludzi, jak i funkcjonujących społecznie standardach pojmowania, przeżywania i wartościowania biosfery”¹².

---

¹⁰ Tamże, s. 198–199, W. Tyburski, *Dyscypliny...*, s. 325.

¹¹ *Gospodarka...*, s. 37.

¹² Tamże, s. 36.

Analiza badań empirycznych

Stopień, w jakim świadomość ekologiczna społeczeństwa jest rozwinięta, można określić jedynie na podstawie badań naukowych. Jedno z takich socjologicznych badań zostało przeprowadzone w okresie od 13 kwietnia do 19 maja 2015 roku. Tematem tego projektu badawczego były: „Wartości ekologiczne w świadomości studentów nauk humanistycznych i przyrodniczych z wybranych państw europejskich”. Zasadniczym celem badania było poznanie stanu świadomości ekologicznej młodych mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej. Realizacja wyznaczonego celu wymagała zebrania danych dotyczących: poziomu wiedzy studentów przyrodnozawstwa i humanistyki z zakresu ochrony przyrody i zagrożeń ekologicznych; wyznawanych przez respondentów wartości ekologicznych i deklarowanych postaw względem środowiska naturalnego oraz umiejscowienia reguł i norm „kultury ekologicznej” wśród innych społecznych wartości cenionych przez studentów z różnych krajów.

Najważniejsze problemy badawcze, wynikające z podjętej problematyki, sformułowane zostały w następujący sposób: Czy studenci w większym stopniu prezentują podstawy wiedzy naukowej, czy jedynie potoczne opinie, jakie na temat ekologii i ochrony środowiska przyrodniczego, panują w przestrzeni publicznej? Jaki jest stan świadomości zagrożeń ekologicznych u osób badanych? Jaka postawę deklarują studenci względem środowiska naturalnego? Czy istnieje istotna różnica w prezentowanym poziomie wiedzy, uznawanych wartościach i deklarowanych postawach między studentami nauk przyrodniczych a humanistycznych z różnych krajów? Powyższym problemom badawczym odpowiadają sformułowane w następujący sposób wstępne hipotezy badawcze: Osoby badane w większym stopniu prezentują powierzchowną niż pogłębioną wiedzę na temat ochrony środowiska naturalnego. Stan świadomości respondentów dotyczący zagrożeń ekologicznych zależy od zakresu prowadzonej edukacji ekologicznej w danym kraju. Badani na ogół deklarują, iż na co dzień prezentują postawę proekologiczną, nie jest to jednak jednoznaczne z ich faktycznym nastawieniem względem przyrody. I w końcu studenci przyrodnozawstwa z każdego kraju prezentują wyższy poziom wiedzy z zakresu ochrony środowiska i bardziej proekologiczne postawy niż humaniści.

Badania zostały zrealizowane na próbie celowej 390 studentów. Próbę tę stanowiły osoby studiujące w Uniwersytecie Rzeszowskim (Polska), Uniwersytecie Preszowskim (Słowacja) oraz Rówieńskim Państwowym Uniwersytecie Humanistycznym (Ukraina). W każdym kraju przebadano 130 osób, w tym połowę stanowili studenci nauk humanistycznych bądź

społecznych, natomiast drugą połowę – studenci nauk przyrodniczych. Osoby badane były słuchaczami studiów licencjackich lub inżynierskich (z wyjątkiem studentów I roku) oraz studenci studiów magisterskich. Kierunkami, na jakich zrealizowano badania, były natomiast – w przypadku nauk humanistycznych i społecznych: praca socjalna, kulturoznawstwo, politologia, andragogika i historia, a w przypadku nauk przyrodniczych: technologia żywności i żywienie człowieka, biologia, ekologia, ochrona środowiska oraz rolnictwo.

W celu rozstrzygnięcia postawionych problemów badawczych posłużono się metodą audytoryjnego badania ankietowego. Narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety zawierający 18 pytań zamkniętych i półotwartych. Odpowiednich obliczeń dokonano natomiast w programie statystycznym SPSS. Wybrane pytania i dane zostały przedstawione na kolejnych stronach.

Rozkład odpowiedzi zaprezentowany w tabeli 1. świadczy o tym, iż studenci z każdego kraju wybierali najczęściej odpowiedź: zieleń i piękno krajobrazu – jako definicję dla terminu środowisko naturalne. Określenie to uzyskało jednak stosunkowo niski odsetek odpowiedzi w przypadku słowackich przyrodników, dla których środowisko naturalne, zgodnie z deklaracjami, prawie równie często kojarzy się z ochroną przyrody i nieco rzadziej z zachowaniem nienaruszonej natury dla następnych pokoleń. Warto zauważyć, że również znaczna liczba badanych – zwłaszcza ukraińskich adeptów humanistyki, ogranicza rozumienie pojęcia środowiska naturalnego do jakości życia w miejscu swojego zamieszkania, czyli do lokalnego otoczenia. Ponadto przyrodnicy – bez względu na kraj, w którym studiują – częściej niż humaniści wskazywali na odpowiedź: zachowanie nienaruszonej przyrody dla przyszłych pokoleń. Trudno jednoznacznie stwierdzić czy istnieje związek między zmiennymi: kraj studiowania, wydział studiów i sposób definiowania pojęcia środowisko naturalne. Z pewnością jednak respondenci nie byli zgodni, co pod tym terminem należy rozumieć.

Tab. 1. Dane obrazujące sposób rozumienia przez badanych pojęcia „środowisko naturalne” (dane w %)

		Co według Ciebie oznacza termin środowisko naturalne?		
		Polska	Słowacja	Ukraina
studenci nauk przyrodniczych	zielen i piękno krajobrazu	66,7	28,1	53,2
	dzikie gatunki zwierząt	1,7	3,5	3,2
	ochrona natury	11,7	24,6	9,7
	zmiany klimatyczne	0	0	1,6
	katastrofy spowodowane przez człowieka	1,7	5,3	0
	zanieczyszczenia miejskie	3,3	3,5	0
	jakość życia w miejscu mojego zamieszkania	5,0	10,5	16,1
	zmniejszanie się bioróżnorodności	0	1,8	0
	zachowanie nienaruszonej przyrody dla przyszłych pokoleń	6,7	15,8	14,5
	to co nas otacza	3,3	5,3	0
inne	0	1,8	1,6	
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zielen i piękno krajobrazu	70,5	52,1	44,8
	dzikie gatunki zwierząt	3,3	0	0
	ochrona natury	11,5	15,5	3,4
	zmiany klimatyczne	0	1,4	3,4
	katastrofy spowodowane przez człowieka	1,6	2,8	5,2
	zanieczyszczenia miejskie	0	1,4	0
	jakość życia w miejscu mojego zamieszkania	8,2	14,1	24,1
	wyczerpywanie się zasobów naturalnych ¹³	1,6	0	0
	zmniejszanie się bioróżnorodności	0	1,4	0
	zachowanie nienaruszonej przyrody dla przyszłych pokoleń	1,6	8,5	12,1
to co nas otacza	1,6	1,4	0	
inne	0	1,4	6,9	

Źródło: badania własne¹⁴.

¹³ Tylko polscy humaniści i to w niewielkim odsetku wskazało na taką definicję pojęcia środowisko naturalne.

¹⁴ Źródło finansowania badań: dotacja celowa MNiSW, nr projektu: IS-01/2015/508.

Tab. 2. Dane obrazujące poglądy studentów odnośnie potrzeby działań na rzecz środowiska naturalnego (dane w %)

Czy Twoim zdaniem należy podejmować działania w celu polepszenia stanu środowiska naturalnego?		Polska	Słowacja	Ukraina
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	56,1	64,4	76,2
	raczej tak	33,3	35,6	22,2
	raczej nie	6,1	0	0
	trudno powiedzieć	4,5	0	1,6
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	42,9	67,1	76,2
	raczej tak	49,2	27,1	23,8
	raczej nie	3,2	4,3	0
	zdecydowanie nie	1,6	0	0
	trudno powiedzieć	3,2	1,4	0

Źródło: badania własne.

Dane przedstawione w tabeli 2. wskazują na brak korelacji między zmiennymi: kraj studiowania, wydział studiów a opinią respondentów na temat potrzeby podejmowania działań w celu poprawy stanu środowiska naturalnego. W pewnym stopniu może zaskakiwać fakt, że studenci nauk humanistycznych i społecznych – bez względu na kraj, w którym studiują – stanowili wyższy odsetek badanych opowiadających się za koniecznością podejmowania takich działań niż przyrodnicy. Pewien wyjątek stanowią jedynie studenci słowaccy, w przypadku których – zgodnie zresztą z przewidywaniami – wyższy odsetek osób opowiadających się za potrzebą podejmowania działań w celu poprawy stanu środowiska stanowili studenci nauk przyrodniczych. W końcu warto też zauważyć, że żaden przyrodnik nie udzielił odpowiedzi: zdecydowanie nie.

Tab. 3. Dane obrazujące „wrażliwość ekologiczną” respondentów (dane w %)

Czy zmiany klimatyczne wzbudzają Twoje obawy?		Polska	Słowacja	Ukraina
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	21,5	41,1	18,5
	raczej tak	53,8	37,5	56,9
	raczej nie	18,5	16,1	13,8
	zdecydowanie nie	3,1	1,8	4,6
	trudno powiedzieć	3,1	3,6	6,2

studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	26,6	33,3	19,7
	raczej tak	56,3	50,7	65,6
	raczej nie	9,4	14,5	8,2
	zdecydowanie nie	4,7	1,4	3,3
	trudno powiedzieć	3,1	0	3,3
Czy zmniejszanie się bioróżnorodności (wymieranie gatunków) wzbudza Twoje obawy?				
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	39,4	45,8	28,1
	raczej tak	42,4	39,0	51,6
	raczej nie	12,1	8,5	12,5
	zdecydowanie nie	4,5	5,1	1,6
	trudno powiedzieć	1,5	1,7	6,3
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	29,7	35,2	41,0
	raczej tak	32,8	38,0	37,7
	raczej nie	29,7	16,9	9,8
	zdecydowanie nie	3,1	2,8	4,9
	trudno powiedzieć	4,7	7,0	6,6
Czy wyczerpywanie się zasobów naturalnych wzbudza Twoje obawy?				
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	40,9	47,4	40,6
	raczej tak	40,9	29,8	50,0
	raczej nie	16,7	14,0	3,1
	zdecydowanie nie	1,5	1,8	1,6
	trudno powiedzieć	0	7,0	4,7
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	37,5	35,7	53,3
	raczej tak	39,1	42,9	33,3
	raczej nie	18,8	18,6	10,0
	zdecydowanie nie	3,1	0	1,7
	trudno powiedzieć	1,6	2,9	1,7

Źródło: badania własne.

Analiza danych przedstawionych w tabeli 3. wskazuje, iż respondenci, bez względu na kraj, w którym studiują, w znacznej mierze żywią obawy odnośnie zagrożeń, jakie pojawiają się w środowisku przyrodniczym. Dokonując głębszej analizy, należy zauważyć, że w przypadku zmian klimatycznych proces ten wzbudza obawy u wyższego odsetka adeptów nauk humanistycznych niż przyrodniczych. Obawy studentów humanistyki odnośnie zmian klimatycznych mogą wynikać ze swoistej mody i rozgłosu nadawanego przez media temu tematowi. Odnośnie kwestii: zmniejszanie się bioróżnorodności i wyczerpywanie się zasobów naturalnych, można

stwierdzić że zagrożenia te budzą obawy u większej liczby studentów nauk przyrodniczych niż humanistycznych, z jednym wyjątkiem – studentów humanistyki ze Słowacji, którzy w przypadku zmiennej: wyczerpywanie się zasobów naturalnych, stanowili wyższy odsetek osób żywiących w tym względzie obawy. W przypadku zagadnień: zmniejszania się bioróżnorodności czy wyczerpywania się zasobów naturalnych wyższy odsetek wskazań przypadł studentom nauk przyrodniczych. Trudno jednak definitywnie stwierdzić, czy istnieje związek między zmiennymi: kraj studiowania i wydział studiów, a deklarowaną przez respondentów obawą odnośnie zagrożeń środowiska przyrodniczego.

Tab. 4. Dane prezentujące deklaracje badanych odnośnie bycia świadkiem nagan-nych zachowań osób trzecich względem środowiska naturalnego (dane w %)

Czy w ostatnim miesiącu byłeś/aś świadkiem wyrzucania śmieci w niedozwolonym miejscu?		Polska	Słowacja	Ukraina
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	43,9	49,2	41,5
	raczej tak	34,8	22,0	43,1
	raczej nie	13,6	23,7	10,8
	zdecydowanie nie	7,6	5,1	4,6
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	42,9	40,0	68,3
	raczej tak	28,6	28,6	22,2
	raczej nie	17,5	22,9	4,8
	zdecydowanie nie	11,1	7,1	4,8
	trudno powiedzieć	0	1,4	0
Czy w ostatnim miesiącu byłeś/aś świadkiem spalania odpadów w domach?				
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	27,3	43,9	26,6
	raczej tak	50,0	22,8	23,4
	raczej nie	18,2	24,6	21,9
	zdecydowanie nie	3,0	8,8	26,6
	trudno powiedzieć	1,5	0	1,6
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	32,3	26,1	19,0
	raczej tak	41,9	23,2	23,8
	raczej nie	19,4	27,5	25,4
	zdecydowanie nie	6,5	21,7	28,6
	trudno powiedzieć	0	1,4	3,2

Czy w ostatnim miesiącu byłeś/aś świadkiem marnowania żywności?				
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	47,0	59,3	31,7
	raczej tak	39,4	33,9	40,0
	raczej nie	10,6	6,8	18,3
	zdecydowanie nie	3,0	0	8,3
	trudno powiedzieć	0	0	1,7
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	60,9	59,4	40,3
	raczej tak	29,7	24,6	35,5
	raczej nie	6,3	11,6	21,0
	zdecydowanie nie	3,1	1,4	1,6
trudno powiedzieć	0	2,9	1,6	
Czy w ostatnim miesiącu byłeś/aś świadkiem marnowania energii elektrycznej, papieru, wody?				
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	40,9	61,0	44,6
	raczej tak	42,4	32,2	38,5
	raczej nie	15,2	6,8	13,8
	zdecydowanie nie	1,5	0	1,5
	trudno powiedzieć	0	0	1,5
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	50,8	57,1	42,6
	raczej tak	28,6	35,7	31,1
	raczej nie	17,5	4,3	19,7
	zdecydowanie nie	1,6	2,9	4,9
	trudno powiedzieć	1,6	0	1,6
Czy w ostatnim miesiącu byłeś/aś świadkiem znęcania się nad zwierzętami?				
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	3,0	20,7	11,3
	raczej tak	9,1	13,8	9,7
	raczej nie	39,4	36,2	32,3
	zdecydowanie nie	47,0	27,6	45,2
	trudno powiedzieć	1,5	1,7	1,6
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	11,3	10,4	9,8
	raczej tak	9,7	10,4	18,0
	raczej nie	33,9	41,8	27,9
	zdecydowanie nie	43,5	34,3	42,6
trudno powiedzieć	1,6	3,0	1,6	

Źródło: badania własne.

Rozkład odpowiedzi zaprezentowany w tabeli 4. wskazuje, iż w przypadku pierwszego z wymienionych zachowań, a mianowicie: wyrzucania

śmieciami w niedozwolonym miejscu, respondenci pobierający naukę przyrodniczą stanowili wyższy odsetek osób twierdzących, iż w ostatnim czasie takie zachowanie obserwowały. Wyjątek stanowili badani z Ukrainy, w przypadku których więcej studentów będących świadkami takiego zachowania znajdowało się wśród respondentów pobierających nauki humanistyczne i społeczne. W przypadku drugiej zmiennej, a mianowicie: spalania odpadów w domach, można stwierdzić, że bez względu na kraj studiowania wyższy odsetek badanych deklarujących, iż byli oni świadkami wspomnianego zachowania stanowili studenci nauk przyrodniczych, z których na pierwszym miejscu uplasowali się polscy, na drugim – słowaccy, a na trzecim ukraińscy respondenci. Z kolei w przypadku zachowania polegającego na marnowaniu żywności można stwierdzić, że adepci nauk humanistycznych częściej deklarowali – w porównaniu z przyrodnikami – iż byli świadkami wyrzucania pożywienia. Wyjątek stanowią słowaccy przyrodnicy, w przypadku których odsetek tych opinii był wyższy niż u humanistów. Z kolei odnosząc się do zmiennej: marnowanie energii elektrycznej, papieru czy wody najwięcej osób twierdzących, iż było świadkiem takiego zachowania – bez względu na kraj, w którym studiują – stanowili studenci nauk przyrodniczych, choć w przypadku studentów słowackich różnica między humanistami i przyrodnikami była minimalna. Optymistyczne wnioski można wyciągnąć w odniesieniu do ostatniej zmiennej, gdyż jak obrazują dane zdecydowana większość respondentów z każdego kraju, stwierdziła, iż nie spotkała się z zadawaniem cierpienia zwierzętom. Najwyższy odsetek deklaracji, zgodnie z którymi badani potwierdzili, iż byli świadkami takiego zachowania, przejawiali ponownie studenci przyrodoznawstwa ze Słowacji. Ogólnie trudno jednoznacznie stwierdzić czy zmienne: kraj studiowania i wydział studiów wpływają na deklaracje odnośnie obserwowania przez respondentów karygodnych zachowań osób trzecich względem środowiska. Co prawda, w ogólnym bilansie wyższy odsetek opinii świadczących, iż badani byli świadkami nagannych zachowań względem środowiska, odnotowany został u studentów przyrodoznawstwa, co mogłoby świadczyć o ich większej wrażliwości na niszczenie środowiska naturalnego. Niemniej w przypadku studentów ukraińskich, to humaniści stanowili wyższy odsetek osób będących świadkami karygodnych zachowań względem przyrody. Należy również zaznaczyć, iż jedynie adepci nauk przyrodniczych ze Słowacji – w porównaniu do swoich kolegów humanistów – przy każdej z wymienionych zmiennych osiągnęli wyższy odsetek pozytywnych deklaracji. Niemniej różnice w częstości wskazywanych odpowiedzi między studentami z poszczególnych krajów oraz przyrodnikami i humanistami nie są znaczące.

Tab. 5. Dane obrazujące deklarowane przez badanych postawy konsumenckie (dane w %)

		Które zachowanie najbardziej Cię charakteryzuje?		
		Polska	Słowacja	Ukraina
studenci nauk przyrodniczych	Zawsze kupuję pojawiające się na rynku najnowsze produkty – poprawia to moje samopoczucie	1,6	5,3	0
	Gdyby tylko było mnie stać, kupowałbym/łabym wszelkie najnowocześniejsze rzeczy	8,2	14,0	22,4
	Często kupuję różne rzeczy, ale zawsze są to produkty promocyjne – w możliwie najniższych cenach	11,5	3,5	3,4
	Staram się oszczędzać, by czasem kupić sobie coś dobrej jakości, co dłużej mi posłuży	37,7	38,6	36,2
	Mimo że stać mnie na dużo, nie mam wielkich potrzeb, kupuję tylko te rzeczy, które są mi potrzebne, gdy stare się zużyją lub zepsują	36,1	29,8	25,9
	Bardzo rzadko kupuję coś nowego, zazwyczaj staram się naprawiać stare rzeczy	4,9	5,3	5,2
	Cena nie jest dla mnie istotna, wybieram „ekologiczne towary” – zawsze zwracam uwagę na treść etykiety	0	3,5	6,9
studenci nauk humanistycznych i społecznych	Zawsze kupuję pojawiające się na rynku najnowsze produkty – poprawia to moje samopoczucie	3,3	10,1	5,3
	Gdyby tylko było mnie stać, kupowałbym/łabym wszelkie najnowocześniejsze rzeczy	20,0	7,2	17,5
	Często kupuję różne rzeczy, ale zawsze są to produkty promocyjne – w możliwie najniższych cenach	11,7	8,7	3,5
	Staram się oszczędzać, by czasem kupić sobie coś dobrej jakości, co dłużej mi posłuży	40,0	31,9	29,8
	Mimo że stać mnie na dużo, nie mam wielkich potrzeb, kupuję tylko te rzeczy, które są mi potrzebne, gdy stare się zużyją lub zepsują	21,7	34,8	31,6
	Bardzo rzadko kupuję coś nowego, zazwyczaj staram się naprawiać stare rzeczy	3,3	4,3	5,3
	Cena nie jest dla mnie istotna, wybieram „ekologiczne towary” – zawsze zwracam uwagę na treść etykiety	0	2,9	7,0

Źródło: badania własne.

Analiza danych zawartych w tabeli 5. świadczy o tym, iż najwyższy odsetek odpowiedzi wśród polskich studentów zarówno przyrodoznawstwa jak i humanistyki oraz słowackich i ukraińskich adeptów nauk przyrodniczych uzyskało twierdzenie „Staram się oszczędzać, by czasem kupić sobie coś dobrej jakości, co dłużej mi posłuży”, wśród słowackich i ukraińskich humanistów największą popularnością cieszyło się natomiast twierdzenie:

„Mimo że stać mnie na dużo, nie mam wielkich potrzeb, kupuję tylko te rzeczy, które są mi potrzebne, gdy stare się zużyją lub zepsują”. Obie postawy można uznać za proekologiczne, przy czym druga z nich zdaje się bardziej świadczyć o skłonności badanych do ograniczania swoich potrzeb. Można ponadto przypuszczać, że pierwsze trzy twierdzenia, które ogólnie wskazują na „konsumencką rozrzutność”, mogą być niedoszacowane z tego powodu, iż studenci zapewne chcieli się „dobrze zaprezentować”. Deklaracje świadczące o predyspozycji do rozrzutności chętniej składali respondenci pobierający nauki humanistyczne. Niepokoić może jednak fakt, że nieliczny odsetek badanych stanowili studenci, którzy wybrali ostatnie twierdzenie dotyczące czytania etykiet produktów, które zamierzają kupić, nieco pozytywniej wyróżnili się w tym względzie jedynie studenci ukraińscy. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy istnieje istotny związek między zmiennymi: kraj studiowania i wydział studiów a deklarowanym rodzajem postawy konsumenckiej.

Tab. 6. Dane przedstawiające preferowane przez badanych poglądy nt. relacji: człowiek – przyroda (dane w %)

Które z przytoczonych twierdzeń jest Ci najbliższe?				
		Polska	Słowacja	Ukraina
studenci nauk przyrodniczych	Bóg kazał człowiekowi czynić sobie Ziemię poddaną, więc można ją bez ograniczeń przekształcać i eksploatować.	4,6	0	5,0
	Człowiek nie może bezmyślnie czerpać z darów przyrody, gdyż jej jedynym Panem jest Stwórca.	3,1	3,4	6,7
	Przyroda jest darem danym od Boga, wiążącym się z odpowiedzialnością, do której człowiek powinien się poczuwać i rozsądnie korzystać z jej dobrodziejstw.	44,6	51,7	21,7
	Człowiek jako najbardziej rozwinięta w wyniku procesu ewolucji istota, dzięki zdolnościom własnego intelektu i rąk ma prawo do nieograniczonego czerpania z zasobów natury.	3,1	0	1,7
	Człowiek będący istotą moralną powinien otaczać troską przyrodę i korzystać z jej bogactwa z umiarem.	33,8	31,0	60,0
	Człowiek jest elementem przyrody podobnie jak inne gatunki tym samym ludzie nie powinni przedkładać swoich potrzeb nad potrzeby innych istot, co więcej powinni je ograniczać.	10,8	13,8	5,0

studenci nauk humanistycznych i społecznych	Bóg kazał człowiekowi czynić sobie Ziemię poddaną, więc można ją bez ograniczeń przekształcać i eksploatować.	0	1,4	0
	Człowiek nie może bezmyślnie czerpać z darów przyrody, gdyż jej jedynym Panem jest Stwórca.	0	0	3,4
	Przyroda jest darem danym od Boga, wiążącym się z odpowiedzialnością, do której człowiek powinien się poczuwać i rozsądnie korzystać z jej dobrodziejstw.	36,5	38,6	33,9
	Człowiek jako najbardziej rozwinięta w wyniku procesu ewolucji istota, dzięki zdolnościom własnego intelektu i rąk ma prawo do nieograniczonego czerpania z zasobów natury.	4,8	1,4	1,7
	Człowiek będący istotą moralną powinien otaczać troską przyrodę i korzystać z jej bogactwa z umiarem.	47,6	45,7	45,8
	Człowiek jest elementem przyrody podobnie jak inne gatunki tym samym ludzie nie powinni przedkładać swoich potrzeb nad potrzeby innych istot, co więcej powinni je ograniczać.	11,1	12,9	15,3

Źródło: badania własne.

Analiza danych procentowych zaprezentowanych w tabeli 6. wskazuje, iż studenci nauk humanistycznych i społecznych bez względu na kraj, w którym studiują, najczęściej opowiadali się za twierdzeniem: „Człowiek będący istotą moralną powinien otaczać troską przyrodę i korzystać z jej bogactwa z umiarem”. Nieco rzadziej natomiast wybierali odpowiedź: „Przyroda jest darem danym od Boga, wiążącym się z odpowiedzialnością, do której człowiek powinien się poczuwać i rozsądnie korzystać z jej dobrodziejstw”. Przyrodnicy natomiast również najczęściej przychylali się do wyboru wspomnianych twierdzeń, z tym że wyższy odsetek studentów polskich i słowackich stanowiły osoby wskazujące odpowiedź: „Przyroda jest darem danym od Boga...”, natomiast respondenci ukraińscy w przeważającej mierze opowiadali się za twierdzeniem: „Człowiek będący istotą moralną...”. Oba najczęściej wybierane poglądy świadczą o tym, iż badani deklarowali postawę przejawiającą się w potrzebie racjonalnego i odpowiedzialnego korzystania z zasobów planety oraz w pewnym sensie do życia w harmonii z przyrodą. Wybór przez blisko połowę humanistów „twierdzenia moralnego” wydaje się w znacznej mierze uzasadniony. Z kolei w przypadku „twierdzenia religijnego”, które uzyskało wysoki odsetek wskazań dokonanych zwłaszcza przez przyrodników można twierdzić, iż byt boski stanowi dla nich lepsze uzasadnienie potrzeby dbania o środowisko, niż same zasady moralne. Przypadek szczególny stanowią jednak badani z Ukrainy, których wybór świadczy o czymś przeciwnym, a mianowicie o tym, iż to zasady moralne stanowią

dla wielu z nich wystarczające uzasadnienie troski o przyrodę. Zadowalać może fakt, iż niewielki był odsetek wskazań, zgodnie z którymi aprobowano by grabieżcze płądowanie zasobów Ziemi. Warto też zwrócić uwagę, że za ostatnim twierdzeniem czyli tzw. egalitaryzmem ekologicznym, czyli zasadą równego traktowania wszystkich gatunków żyjących na Ziemi opowiedziało się trzykrotnie więcej ukraińskich studentów humanistyki niż przyrodznawstwa. Ogólnie można zaobserwować związek między zmienną: kraj studiowania i wydział studiów a wybranym twierdzeniem dotyczącym relacji człowieka do przyrody.

Tab. 7. Dane przedstawiające deklarowane przekonania respondentów nt. funkcjonujących w społeczeństwie norm i wartości względem przyrody (dane w %).

Czy masz poczucie, że obowiązujące w Twoim społeczeństwie normy i wartości nakazują Ci troszczyć się o przyrodę?		Polska	Słowacja	Ukraina
studenci nauk przyrodniczych	zdecydowanie tak	6,2	0	12,5
	raczej tak	56,9	19,0	35,9
	raczej nie	29,2	63,8	40,6
	zdecydowanie nie	3,1	10,3	0
	trudno powiedzieć	4,6	6,9	10,9
studenci nauk humanistycznych i społecznych	zdecydowanie tak	15,9	1,4	11,1
	raczej tak	36,5	18,3	44,4
	raczej nie	41,3	64,8	38,1
	zdecydowanie nie	3,2	11,3	6,3
	trudno powiedzieć	3,2	4,2	0

Źródło: badania własne.

Wnioski, jakie można wyciągnąć na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 7., są nieco zaskakujące, gdyż w opinii zdecydowanej większości studentów słowackich panujące w ich społeczeństwie normy i wartości nie nakazują im troszczyć się o przyrodę. Szczególnie sceptyczni byli pod tym względem studenci humanistyki. Zastanawia to o tyle, iż respondenci słowaccy, zwłaszcza pobierający nauki przyrodnicze, wykazali się (co stwierdzono na podstawie danych z poprzednich tabel) znaczną wrażliwością i wyobraźnią ekologiczną. Taki stan rzeczy być może należałoby tłumaczyć tym, iż poziom świadomości ekologicznej badanych ze Słowacji jest dość wysoki, co wiąże się z wyższymi wymaganiami wobec przestrzegania norm i doceniania wartości ekologicznych panujących w ich społeczeństwie. Z rozkładu odpowiedzi zaprezentowanego w tabeli 7. wynika ponadto, iż

społeczeństwem, w którym normy i wartości w najwyższym stopniu nakazują troszczyć się przyrodę, jest społeczeństwo polskie, przynajmniej tak twierdzą polscy studenci przyrodoznawstwa. Nieco niższy odsetek analogicznych odpowiedzi przypadł ukraińskim humanistom. W tym przypadku nie tyle zmienna: wydział studiów, co kraj studiowania w pewnym stopniu różnicuje poglądy badanych na temat funkcjonujących w danym społeczeństwie norm i wartości ekologicznych.

Zakończenie

Konkludując, na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że młodzi mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej deklarują zainteresowanie sprawami stanu środowiska naturalnego. W ogólnym rozrachunku to studenci nauk przyrodniczych ze Słowacji stanowili najwyższy odsetek badanych o najlepiej ukształtowanej świadomości ekologicznej. Dokonany bilans pozwala wnioskować, iż słowaccy przyrodnicy przejawiali największą wrażliwość oraz „wyobraźnię ekologiczną”. Z kolei polscy przyrodnicy, zgodnie z deklaracjami, uzyskali najwyższy odsetek wskazań świadczących o najlepiej ukształtowanej postawie proekologicznej. W takiej samej liczbie kategorii – jak u polskich przyrodników – najwyższy odsetek deklaracji przypadł również ukraińskim humanistom, z tym że w ich przypadku „świadomość ekologiczna” jest „rozproszona”, gdyż odnosi się do wybranych aspektów i tym samym nie tworzy zwartej całości. Wynika to zapewne z faktu, iż wiedza humanistów (choć w znacznej mierze także przyrodników, gdyż różnice w udzielanych odpowiedziach na ogół nie były znaczne) bardziej oparta jest na rozumowaniu zdroworozsądkowym i przyjętych przez studentów opiniach, jakie na temat stanu środowiska naturalnego rozpowszechniają środki masowego przekazu, niż na fundamentach naukowych. Z kolei „wartości ekologiczne” nie są zazwyczaj przez nich dostatecznie popierane, a deklarowana postawa niekoniecznie przekłada się na codzienne zachowania względem przyrody. Ponadto zapewne nie wszyscy respondenci udzielili na pytania szczerych odpowiedzi; ich motywacją mogła być np. jedynie chęć „dobrego wypadnięcia”. Tym samym można stwierdzić, że świadomość ekologiczna badanych wciąż znajduje się na etapie kształtowania.

Za interesujący uznać można fakt, iż wspomniane różnice między przyrodnikami a humanistami nie są znaczące. Taki stan rzeczy wyjaśnić można na dwa sposoby: po pierwsze zbliżone wyniki badań mogą być rezultatem procesu globalizacji i swoistej mody, w efekcie których rozpowszechnianie informacji na temat jakości i zagrożeń środowiska natural-

nego w bardzo podobny sposób oddziałuje na studentów humanistyki, jak i przyrodnictwa. Drugi powód może być bardziej przyziemny, a mianowicie, że przy wyborze wydziału i kierunku studiów młodzi ludzie nie do końca kierują się swoimi zainteresowaniami czy preferencjami, a być może właśnie modą, czy perspektywą znalezienia lepszej pracy.

Prawdopodobnie już sam fakt zetknięcia się badanych z kwestionariuszem zawierającym pytania z zakresu ekologii i ochrony środowiska w jakimś stopniu pobudził świadomość ekologiczną studentów. W tym względzie badania zapewne spełniły pozytywną funkcję, gdyby jeszcze dodatkowo przyczyniły się do zmiany przynajmniej u niektórych – postaw na bardziej przyjazne środowisku naturalnemu, osiągnięto by więcej niż pierwotnie projekt badawczy zakładał i byłby to najlepszy dowód tego, iż warto było podjąć trud realizacji tego zadania.

Karolina Cynk

Education of ecological awareness among students from central Europe

In article was raised subject of ecological awareness among young people. In first part of article it has been defined concept of ecological awareness. It means collection of information, system of values and attitudes of person for nature. In second part it has been performed analysis of statistic data collected in result of realized of sociological research in Poland, Slovakia and Ukraine in 2015. On base of results it is possible to maintain, that Slovak students of natural sciences presented the best level of ecological awareness. Positive effect of realization of research was remark on opinions of students about condition of environment.

Key words: ecology, environment, ecological awareness, sociological research

Słowa kluczowe: ekologia, ochrona środowiska, świadomość ekologiczna, badania socjologiczne